

A titokban végbement hőstett

JOHN MILTON: *VISSZANYERT PARADICSOM*, FORD. PÉTI MIKLÓS

A *Visszanyert Paradicsom* expozíciója azt ígéri, hogy az elbeszélő olyan hőstettet tár majd az olvasó elé, amely az egész világ működését meghatározta, ám teljes titokban zajlott, korábban nem tudott róla senki. Furcsa, öntudatlan visszhangja ez annak, ahogyan Péti Miklós fordítása megtöri egy világirodalmi jelentőségű életmű viszonylagos ismeretlenségét a mai magyar irodalmi köztudatban. John Milton írásai ugyanis a késő reneszánsz (kora barokk) óta intenzíven hatnak az európai kultúrára, a mai Magyarországon mégis meglepően kevesen olvassák őket, a *Visszanyert Paradicsomot* pedig az átlagosnál is jóval kevesebben.

Ez az ismeretlenség annál is különösebben hathat annak tudatában, hogy Milton drámája, versei, levelezése, vitairatai és beszédei is megjelentek már magyar nyelven. Fő műve, az *Elveszett Paradicsom* három fordításban is. Legalább azért ismernünk kellene, mert Madách Imre ihletforrásai között szerepelt, és ebben a minőségében a középiskolai irodalomkönyvek is tárgyalják. Milton neve mégsem tudott olyan tartósan részévé válni a köztudatnak, mint Dantée, Shakespeare-é vagy Goethéé. Péti Miklós munkája tehát mindenképpen hiánypótlónak számít. Először azért, mert egy olyan művet fordít magyarra, amelynek korábbi fordítása régen elavult és hozzáférhetetlen, másodszor azért, mert ezt közérthető nyelven teszi, magyarázatokkal és kommentárokkal.

Erre a segítségre szüksége is van az olvasónak, mivel több szempontból is nehéz mit kezdeni a szöveggel. Már a műfaja is problematikus: az *Elveszett Paradicsom* témáját viszi tovább, a címe is a korábbi eposz folytatásává teszi, alkalmaz is eposzi kellékeket, és a két mű versformája is azonos: a rímtelen ötös jambus, a *blank verse* – ám mindezek ellenére nehezen lehetne eposznak nevezni. A hőstett, amelyet főszereplője végrehajt, nem látványos cselekedetekben, hanem hosszan elnyúló párbeszédben mutatkozik meg, ami inkább drámai, mint eposzi hatást kelt; a forma azonban mindvégig elbeszélő jellegű marad, előzményeit pedig antik és reneszánsz kori elbeszélő művekben lehet megtalálni. Igaza van a Nádasy Ádám utószavában idézett Northrop Frye-nak: „a *Visszanyert Paradicsom* műfajilag *sui generis*, azaz semmilyen más műhöz nem fogható” [254.].

A következő nehézséget az jelentheti, hogy hiába közismertek a szereplők és a situáció [Jézus megkísértése a pusztában], a Jézus Krisztus és a Sátán között lezajló nagy szócsatát majdnem teljes egészében Milton találja ki – ezért mondhatja ismeretlenségben maradt hőstettnek –, az olvasó korábbi ismeretei tehát nem feltétlenül segítik az értelmezést. A megkísértés elutasítása Miltonnál a Fiú abszolút győzelmévé, a megváltás szilárd alapjává válik. Az is adhatna a *Visszanyert Paradicsom*hoz értelmezői keretet, hogy az aktív, újabb meg újabb ötletekkel előálló gonoszság és a passzív, erejét pusztán a következetes ellenállásban kifejtő jóság a középkori legendák óta ismert toposz a világirodalomban. Csakhogy ez a keret sem bizonyul elegendőnek, mert Milton Jézusa, bár „csak akkor szól, ha kérdezik” [264.], a maga módján legalább olyan aktív és ötletes, mint az őt lelki nyugalmából kibillenteni igyekvő Sátán. Hőstette ugyanolyan nyugodt, békés és szelíd, mint ő maga, de attól nem kevésbé hősi.

Ez a vita ráadásul nemcsak küzdelem, hanem egyfajta belső utazás, beavatódás is. Bár a Fiú Milton teológiája szerint [is] öröktől fogva létezik, és már az *Elveszett Paradicsomban* is ő vezeti győzelemre a mennyei hadakat a Sátán seregével szemben, a *Visszanyert Paradicsom* világában a Sátán nem ismeri föl hajdani legyőzőjét annak földi megtestesülésében, és a jelek szerint kezdetben Jézus sincs egészen tisztában saját kilétével. Hiába meséli el neki anyja a születése történetét, szüksége van Keresztelő Szent Jánosra, majd pedig a pusztában töltött negyven napra ahhoz, hogy végiggondolja, kicsoda valójában. Ennek a folyamatnak az utolsó szakasza a megkísértés. A Sátán célja az, hogy megrendítse és saját szolgájává tegye Jézust, érveivel azonban éppen az ellenkező hatást éri el: ráébreszti létének eredetére és céljára, azaz megerősíti identitásában.

A korábbi mű, az *Elveszett Paradicsom* Sátánja azért olyan emlékezetes, mert rendkívül összetett figura. A lehetetlent próbálja meg, amikor annak ellenére, hogy minden más teremtménnyel együtt maga is az isteni akaratból jött létre, szembefordul teremtőjével, létének forrásával, tulajdonképpen önmagával. Isten akaratá, mint egy abszolút uralkodóé, meghatározza a világtörténelem lefolyását, és a Fiúval való párbeszédében az is bebizonyosodik, hogy a teremtmények szabadsága csak akkor teljesezhet ki, ha önként ezt az akaratot követik. A Sátánnak tehát győznie képtelenség, bukása törvényszerű, lázadása azonban értelmetlenségében is (vagy talán éppen azért) fájdalmas látvány, társai iránt érzett felelősségtudata pedig egyenesen rokonszenvesé teszi. Az angyalok viszont azt a benyomást keltik, hogy csak azért tudnak eredményesen küzdeni ellene, mert minden helyzetben segíti őket az az abszolút hatalmú elme, amelynek ők egy-egy darabját alkotják, és az érdemük annyi, hogy nem próbálnak ellenállni neki. Így válhat előképévé a Sátán az elátkozottságukban is vonzó byroni figuráknak, rajtuk keresztül pedig egy sor olyan irodalmi alaknak, Jevgenyij Anyegintől Edward Rochesteren keresztül Szentirmay Rudolfig, akik nélkül mai kultúránkat el se lehetne képzelni. A *Visszanyert Paradicsom* két főszereplője azonban egészen más képet mutat. Jézus nem tud élni az abszolút hatalom támogatásával, hiszen nem is tud róla, hogy élhetne vele; éppen azért van szüksége a belső utazásra, hogy eljusson saját erejének megismeréséhez. Tulajdonképpen „önerőből” győz tehát. A Sátán pedig elveszti minden rokonszenveségét és minden emberfölöttiségét, sőt: nagyon is emberi érveket talál ki annak érdekében, hogy kísértésbe hozhassa Jézust, és azért veszt, mert képtelen felfogni, hogy ezúttal nem emberrel áll szemben.

A megkísértésnek az evangéliumokban igencsak soványka cselekménye így bővül roppant vitává. Az egyik fél kitartóan és ravaszul próbálja megmutatni, milyen feltételeknek kell eleget tennie annak az *embernek*, aki viláгурalomra tör, a másik fél pedig ugyanolyan kitartóan és békésen találja meg az ellenérveket egy magasabb rendű, *istenti* tudásban. A Sátán szövege akár korabeli uralkodói kézikönyv is lehetne, annyira racionálisnak tűnik, leszámítva azt, amit természetesen nem lehet leszámítani: hogy a viláгурalomra törés önmagában irracionális dolog, amihez embernek lenni kevés. Ezért kellene Jézusnak a Sátán szolgájává válni ahhoz, hogy végrehajthassa azt, amivel kísértésbe hozzák. Azért nem válik azzá, mert önmaga emberfölöttiségéhez jut el közben. Meg is fogalmazza a Sátánnal folytatott vitában, hogy az uralkodók aranykoronája lehet éppen olyan súlyos és fájdalmas teher, mint a töviskoszorú [110.]; illetve hogy mekkora a felelőssége az olyan uralkodónak, aki Istenhez akarja vezetni

a rábizott közösséget, miközben semmilyen erőszakot nem alkalmazhat, sőt, adott esetben önként le kell mondania a földi hatalomról [112.].

Péti fordítása sajátos módon viszonyul az eredetihez. A kötet kétnyelvű, így az olvasó élvezheti az angol szöveg zeneiségét, de amennyiben nem tud angolul, vagy nem ismeri elég jól a Milton korabeli nyelvváltozatot, a páros oldalakon minden szakasz magyar megfelelőjét is megtalálja. Ugyancsak a páros oldalakon találhatóak lábjegyzetben a magyarázatok és kommentárok, amelyek felhívják a figyelmet egyes szavak további jelentéseire, alternatív fordításokra, szójátékokra, illetve arra, ha Milton korábbi szövegeket idéz (a Bibliát, Spensert vagy Shakespeare-t). Mindez korrektül segíti a szövegértelmezést. Abban nem vagyok biztos, hogy a szándékosan *nem* versben írt fordítás ugyanezt a célt szolgálja-e, függetlenül attól, hogy Péti-nek az előszóban foglalt indokait el tudom fogadni. Azt is tudom, hogy nálunk is, külföldön is létező gyakorlat az idegen nyelvű verses szöveggel párba állított prózai fordítás, és meg is van a maga haszna. Végső soron ráveszi az olvasót, hogy tanuljon meg jól az eredeti nyelven, hiszen mindenképp akkor fog a maga teljességében felfogni bármilyen jelentést. Mint minden kétnyelvű kiadás esetében, itt is eldöntheti mindenki, hogy balról jobbra vagy jobbról balra olvas, azaz az eredeti nyelvű szöveget veszi előre, és csak segítségnek tekinti a magyart, vagy a magyarral kezd, és utólag, a *blank verse* hangulatának kedvéért megy végig az eredetin is.

Részemről azért nem vagyok biztos a prózafordítás létjogosultságában, mert éppen azt nem teszi lehetővé, ami a célja volna: a pontosságot. Nem Péti hibájából, hanem azért, mert a tökéletes fordítás mint olyan nem létezik. A magyarban szereplő göcsörtös fákra például az angolban legfeljebb áttételes utalás található [43–44.]. A *with hand or counsel to assist* fordítása teljesen korrekt úgy, hogy 'segítsen tettel vagy tanáccsal' [79–80.], de a *hand* szó akkor is egy sor más jelentést sűrít még magába angolul a 'tett'-en kívül. A *numbers numberless* kifejezésből nemcsak a jambikus ritmus, hanem a figura etymologica és az alliteráció is eltűnik, ha a magyar 'megszámlálhatatlan sokaság'-ot nézem [150–151.]. Ha pedig egyszer már a magyar szöveg így is, úgy is pontatlan kell hogy legyen, akkor talán érdemesebb lenne verses fordítást illeszteni az angol mellé, hogy az eredetinek a hangulata könnyebben átélhetővé váljon.

Mindenképp Péti megoldása mellett szól azonban az, hogy egy ilyen régi szöveg esetében bármilyen, az esztétikumnak tett engedmény csakugyan akadályozhatja a megértést. Azt, hogy az eredeti szöveg kora barokk körmondait Péti feldarabolja, és az eredetiben levő zárójeles megjegyzések számát szaporítja, azaz rövidebb szakaszokat alkalmaz az eredeténél, mindenképpen a mai olvasó segítségére van. Ahogy már említettem, a lábjegyzetek is sokat segítenek: amikor Milton-szakirodalomról van szó, nem lehet hibát találni bennük. [Amikor nem Miltonról, akkor apró problémák azért akadhatnak, például amikor *Az eszeveszett Orlandó*-ból idéz. Valóban ennek a fantasztikus eposznak a szerzője találta ki a hippogriffet, de nem azzal repülnek a szereplők a Holdba, hanem négy szárnyas lovat fognak az Illés szekere elé. Ez azonban a miltoni szöveg megértését semmilyen módon nem zavarja.] Nádasdy Ádám utószava az életművet és a korszakot ismerteti, hogy az olvasó a háttérrel is megismerkedhessen. Utána pedig a megkísértés bibliai története következik a szinoptikus evangéliumok variációiban: magyarul Simon Tamás László fordításában, angolul a King James Version szerint, végül görög eredetiben.

Az angol és a magyar szöveg tipológiailag is elkülönül. Ahogyan Péti írja az előszóban, bár Milton élete második felére – tehát a *Visszanyert Paradicsom* megalkotása idejére is – teljesen megvakult, nagyon gondosan irányította a nyomdai munkálatokat, így a szövegek helyesírása, központosítása és kiemelései minden bizonnyal a szerzői szándékot tükrözik [10.]. Péti olyan kritikai kiadásokat használt, amelyek pontosan igyekeznek követni ezt a szándékot. Az angol szöveg látszólagos hibái tehát nem hibák: kivétel nélkül a korabeli angol megoldásokhoz alkalmazkodnak, azaz [ebből a szempontból is] alaposan próbára teszik az olvasó nyelvtudását. [A legegyszerűbb példa, hogy nem különülnek el benne a *than* és a *then* szavak.] Itt kell megemlíteni azt is, hogy a kiadvány külleme ízléses és esztétikus, Hlatki Dorotytya illusztrációi egyszerűek, hatásosak és szépek. Szimbolikus erővel emelik ki mind a négy ének központi motívumát.

A *Visszanyert Paradicsom*, mivel különösen nálunk sokkal kevésbé ismert az *Elveszett Paradicsom*nál, közel sem gyakorolhatótt akkora hatást irodalmunkra, mint a szerző nagyeposza. Péti Miklós fordítása ennek lehetőségét adja meg most a magyar kultúra számára. Mind a laikus olvasók, mind a tudós közönség igényeinek megfelel. Nemcsak kiegészíti a Milton-életmű magyarul már megjelent darabjait, hanem a jövőbeli újrafordításoknak is példát, alapot ad. [*Jelenkor*]

TIMÁR KRISZTINA

Julien Sorel az NDK-ban

INGO SCHULZE: *JÓRAVALÓ GYILKOSOK*, FORD. NÁDORI LÍDIA

Kevés olyan kortárs német nyelvű szerző van, akinek egy-egy, a saját hazájában megjelent kötetét rögtön követi annak magyar nyelvű fordítása itthon, minek következtében minimális időeltolódással, de a magyar olvasó folyamatosan értesül az adott szerzői életmű aktuális alakulásáról. Ezen kevesek közé tartozik Ingo Schulze, akinek 2020-as *Die rechtschaffenen Mörder* című regénye tavaly jelent meg magyarul *Jóralavó gyilkosok* címmel. A drezdai születésű írónak ez a hatodik regénye magyar nyelven, mellyel csaknem teljes egészében elérhető a hazai olvasóközönség számára a Schulze-életmű. A korábbi öt regény fordításához hasonlóan a *Jóralavó gyilkosok*at is Nádori Lídia jegyzi műfordítónak. E helyen üdvözlendő a Prae Kiadó azon döntése, miszerint még ha apróbb, de jól látható, sárga betűkkel ki is került a borítóra a műfordító neve – ezzel is népszerűsítve azt a kiadói gyakorlatot, mely a kapottnál több [el]ismertséget próbál szerezni a magyarul megjelent szövegek, szerzőjük és kiadójuk árnyékában megbújó, sokszor csak a belső lapon feltüntetett, egy ISBN-szám szintjére degradált műfordítónak.

A borító egyébként az eredeti német kiadás alapján készült: ahogy azon, a magyar kiadás fedőlapján is egy színes, stilizált könyvespolc látható tele álló, fekvő, dőlő könyvekkel – nem valamiféle kincstári rendben, hanem a szemnek is jóleső, még áttekinthető káoszban. Merthogy a könyvekről, sőt, az olvasásról, annak valamiféle